

УДК 796.071.4:37.015.31:[17.022.1]-053.6

ІРИНА ТАРАНЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

РОЛЬ ТРЕНЕРА У ВИХОВАННІ МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ВАЖКИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядається проблема забезпечення психологічної і методичної готовності тренерів до виховання у важких підлітків морально-вольових якостей у фізкультурній діяльності. Для більш глибокого розуміння ролі тренера у виховному процесі важких підлітків виокремлено і схарактеризовано зміст функцій тренера та визначено специфічні особливості тренерської діяльності.

***Ключові слова:** важкі підлітки, виховання морально-вольових якостей, функції тренера, фізкультурна діяльність.*

Особливо вразливим прошарком суспільства, чиї етичні переконання піддаються надто руйнівним впливам в часи соціальних катаклізмів, є діти і підлітки. Внаслідок несформованості у них системи стійких морально-вольових якостей, ціннісних орієнтацій вони не мають змоги адекватно реагувати на певні події й факти навколишнього середовища. Що в свою чергу ускладнює адаптацію підлітків до умов навколишнього середовища та провокує порушення ними норм і правил поведінки. В

умовах сьогодення набула загрозливого стану проблема збільшення групи так званих «важких підлітків».

Проблему виховання важких підлітків досліджували вчені минулого (М. Алемаскін, П. Блонський, Л. Виготський, Л. Зюбін, А. Макаренко, В. Мясіщев, С. Шацький та ін.) та сучасності (Н. Верцинська, М. Галагузова О. Гонєєв, Л. Зюбін, А. Капська, В. Оржеховська, В. Татенко, Г. Товканець, Т. Федорченко, та ін.). Одним із шляхів виховання важких підлітків є залучення їх до систематичних занять фізичною культурою, оскільки специфіка даних занять дає можливість розвивати особистісні морально-вольові якості у найширшому діапазоні, що є важливим для самореалізації й самоствердження підлітка як особистості. Дослідники (В. Воронова, А. Корх, І. Решетень, М. Фролова, Б. Шиян та ін.) підкреслюють, що фізкультурна діяльність відкриває реальні можливості та перспективи для вирішення завдань морального, соціально-культурного і естетичного виховання.

На думку фахівців реалізація таких можливостей може бути забезпечена тільки в умовах оптимальної педагогічної дії. Яка стає можливою за умови психологічної і методичної готовності тренерів до виховання у важких підлітків морально-вольових якостей. Це, в свою чергу, вимагає розуміння і виконання тренерами функціональних обов'язків, знання специфічних особливостей тренерської діяльності та використання особистісно орієнтованого підходу. Не зважаючи на численні дослідження дана проблема залишається недостатньо розробленою. Тому виникає необхідність виокремити і схарактеризувати зміст функцій тренера та визначити специфічні особливості тренерської діяльності з метою більш глибокого розуміння ролі тренера у виховному процесі важких підлітків.

Так, непорушною істиною залишаються слова К. Ушинського: «У вихованні все повинно базуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила впливає тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, як би хитро він не був придуманий, не може замінити особистості в справі виховання». Педагог стверджує, що вплив особистості вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручником, ні моральними сентенціями, ні системою покарань і заохочень [4, с.320]. Це у певній мірі стосується особистості тренера, оскільки його діяльність як вихователя характеризується високим ступенем відповідальності за фізичний та психологічний стан своїх вихованців. З цього приводу А. Корх, досліджуючи зазначену проблему, відмічає, що у процесі підготовки спортсменів тренер несе моральну, професійну та юридичну відповідальність за їх виховання, здоров'я та якість спортивних результатів [2, с. 74]. Це пов'язано з тим, що спілкування тренера зі спортсменами часто стає ненормованим, тобто майже постійним, наприклад, на навчально-тренувальних зборах, під час спортивних змагань на виїзді. Тренер повинен виконувати роль вихователя та різноманітні інші ролі, виконання яких очікують від нього його вихованці та їхні батьки. У цьому плані у дослідженнях багатьох вчених прослідковується думка, що тренер на різних етапах розвитку спортсмена виступає в різних ролях: на ранніх етапах – в ролі опікуна (заміняє батьків); згодом – в ролі наставника-вихователя; на етапі спорту вищих досягнень – в ролі керівника [2; 3 та ін.]. У своїх наукових доробках дослідники відмічають, що саме специфіка фізкультурної діяльності висуває високі вимоги як до професіоналізму, так і до особистості тренера.

Отже, спираючись на аналіз емпіричних даних, які відображено в наукових дослідженнях зазначених учених, доходимо висновку, що тренеру відводиться провідна роль щодо впливу на особистість вихованців. Проте, існують різні точки зору вчених щодо характеру впливу тренера на особистість важкого підлітка.

Так, переважна більшість дослідників впевнено зазначають, що вплив тренера на особистість підлітка залежить від багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів. Утім, для з'ясування нами ролі тренера у формуванні морально-вольових якостей важких підлітків у фізкультурній діяльності звернемося до дослідження В. Воронової [1],

оскільки, нею ґрунтовно аналізуються дві головні тенденції сучасного спорту. Зокрема, спрямованість на досягнення спортсменом максимального результату тут і відразу, незважаючи ні на що, або спрямованість на формування гармонійно розвиненої особистості спортсмена. Саме від спрямованості тренера, на думку дослідниці, залежить успішність його професійної діяльності, а отже й ефективність його впливу на особистість важкого підлітка у фізкультурній діяльності.

У відповідності до завдань дослідження, ми зосереджуємо увагу навколо другої з указаних тенденцій. Це пояснюється тим, що якщо тренери налаштовані виключно на спортивний результат, то у їхній роботі немає місця навчально-виховному процесу, оскільки спортсмен для них є засобом досягнення вузьких особистих професійних інтересів, а не суб'єктом психолого-педагогічних впливів [1, с.209]. Утім, тренери, які уособлюють другу тенденцію сучасного спорту, орієнтуються одночасно і на досягнення результату, і на виховний процес. У нашому випадку цьому сприяло забезпечення психологічної і методичної готовності тренерів до виховання у важких підлітків морально-вольових якостей, що базувалося на використанні інноваційних особистісно орієнтованих форм і методів виховання у фізкультурній діяльності. За таких умов тренер одночасно виступав центральною фігурою як у навчально-тренувальному, так й у виховному процесі.

Таким чином, від особистісних якостей тренера, гуманістично спрямованої діяльності, майстерності передавати знання і вміння з певного виду спорту, уміння зацікавити вихованців фізкультурною діяльністю, розвивати в них працелюбність і наполегливість в досягненні поставленої мети, тобто від його психологічної і методичної готовності залежать не тільки спортивні досягнення, але й вихованість морально-вольових якостей у важких підлітків, а саме: відповідальності, наполегливості, дисциплінованості, самовладання тощо.

При цьому провідним напрямом діяльності тренера у вказаному процесі є перетворення змісту навчання в засіб виховання, це в свою чергу дозволило нам визначити ключові навчально-виховні завдання у процесі навчально-тренувальних занять. Зокрема: формування усвідомленого сприйняття важкими підлітками цінності свого здоров'я; розвиток основних фізичних якостей; формування ціннісних орієнтацій та особистісних морально-вольових якостей; навчання важких підлітків володінню емоційно-вольовою сферою, що є необхідним для дотримання норм і правил поведінки; створення умов, за яких важкі підлітки будуть націлені на захист прав та інтересів всіх членів групи (команди), відноситися з повагою до інших та будуть зацікавлені в успіхах один одного.

При цьому, тренерами враховувався той факт, що причини відхилень поведінки у підлітків мають різну природу, пов'язані з соматичним здоров'ям, порушеннями в емоційно-вольовій сфері, спілкуванні тощо. Тому, зазначена категорія підлітків, потребує особистісно орієнтованого підходу до виховання у процесі навчально-тренувальних занять. А отже, їх організація та проведення вимагали створення сприятливих умов з метою максимально комфортного функціонування важких підлітків, що забезпечило їх успішну самореалізацію.

Для здійснення зазначених вище завдань необхідною умовою було виконання тренерами суто функціональних обов'язків в якості керівника спортивної команди (групи), зокрема: адміністративно-організаційних, стратегічно-експертних, інформаційно-пропагандистських, навчальних, виховних, психотерапевтичних, представницьких. Відповідно до завдань нашого дослідження виникла необхідність коротко схарактеризувати зміст виокремлених функцій. Це дасть змогу, по-перше, прослідкувати в цілому особистісно орієнтовану педагогічну діяльність тренера, як вихователя спортивної команди (групи). По-друге, такий аналіз дозволить чітко визначити, що саме нового привнесли тренери як вихователі у навчально-тренувальний та виховний процес, застосовуючи особистісно орієнтований підхід у фізкультурній діяльності. По-третє, це дасть нам змогу визначити ступінь

інноваційності теоретичних узагальнень і методики розв'язань означеної проблеми як педагогічної, яка має пряму залежність від особливостей інтерпретації сутності, мети, завдань і способів виховання важких підлітків у певних умовах. У нашому випадку – це ГО «Спортивний клуб».

Так, адміністративно-організаційні функції дозволяють створити умови для навчально-тренувальних занять: наповнюваність спортивних груп; наявність спортивного спорядження та інвентаря; організація та проведення змагань; ведення планово-звітної документації; направлення та узагальнення індивідуальної дії всіх членів спортивної команди (групи).

Стратегічно-експертні функції дають право тренеру здійснити календарно-перспективне планування розвитку навчально-тренувальної групи; встановити цілі, визначити методи та засоби їх досягнення. Дана функція передбачає творчий підхід тренера до фізкультурної та виховної діяльності; спроможність висувати та впроваджувати у систему підготовки спортсменів передові ідеї вчених щодо навчання та виховання важких підлітків; прогнозувати та передбачати кінцевий результат спортивної команди (групи) в цілому та кожного важкого підлітка окремо.

Інформаційно-пропагандистські функції сприяють виконанню тренером ролі компетентної особи, яка володіє необхідними знаннями в області фізичної культури і спорту та суміжних дисциплін, і є джерелом достовірної інформації та є найбільш кваліфікованим спеціалістом.

Навчальні функції вимагають від тренера озброєння вихованців технічними і тактичними знаннями, вміннями, навичками як із певного виду спорту, так й у широкому їх діапазоні, потрібному для життєдіяльності важкого підлітка.

Виховні функції спрямовані на розвиток і сформованість позитивних особистісних якостей важких підлітків; регулювання внутрішньо-групових відносин; допомагають у визначенні життєвих цілей та шляхів їх досягнення кожному вихованцю; застосування педагогічно-доцільних заохочень та покарань; формування нормативної поведінки у важких підлітків. При цьому важливо, щоб тренер був не тільки професіоналом у своїй справі, але й володів соціально-позитивними психологічними якостями, був готовий психологічно і методично до виховання у важких підлітків морально-вольових якостей. Це пояснюється тим, що виховання в значній мірі відбувається стихійно, завдяки ефекту наслідування свого вихователя.

Психотерапевтичні функції дозволяють передбачати і врахувати відповідний емоційний стан членів спортивної команди (групи), ліквідувати конфліктні і стресові стани в її життєдіяльності та підтримувати позитивний психологічний клімат у спортивному колективі.

Представницька функція дає право тренеру забезпечити зв'язок із зовнішнім соціальним середовищем (представниками інших спортивних клубів, команд, суддями тощо), нести повну відповідальність за успіхи, дії та вчинки як команди в цілому, так і окремих її членів.

Вважаємо педагогічно доцільним додати до даного переліку функцій ще й діагностично-контрольну функцію тренера, яка дозволяє йому виявляти, оцінювати та простежувати можливість і готовність підлітків до реалізації завдань фізкультурної діяльності або виконання окремих фізичних вправ; вивчати особистість підлітків та їх вихованість тощо. Головна мета зазначеної функції – це отримання тренером науково-обґрунтованої інформації, яка є основою для вдосконалення системи управління якістю навчально-тренувального та виховного процесу.

Професійна діяльність тренера, на думку багатьох учених, значною мірою залежить від його дидактичних та педагогічних здібностей. При цьому, слід пам'ятати, що здібності, які необхідні тренеру для здійснення успішної професійної діяльності різноманітні, серед них не можна виділити як першочергові, так і другорядні. Всі вони взаємопов'язані, доповнюють один одного та визначають успішність діяльності тренера.

У цьому плані необхідно виокремити також й специфічні особливості діяльності тренера, які впливали на характер відносин тренера і спортсмена та сприяли її успішності. Зокрема:

добровільність відвідування занять вихованцями. Саме добровільність занять впливає на характер взаємовідносин тренера зі спортсменами. Довіра і повага до тренера та тісний контакт з ним сприяли підвищенню позитивної мотивації до занять фізкультурною діяльністю;

організація позитивних відносин з батьками вихованців, передбачала взаємну співпрацю тренера не тільки з вихованцями, але й з їхніми батьками, що вимагала довіри, яка, в свою чергу, формувалася завдяки вихованості тренера, його професійної компетентності та щирому піклуванню про дитину та її майбутнє;

необхідність постійно підтримувати на високому рівні свої фізичні можливості та технічну майстерність. Тут необхідно підкреслити, що фізична та технічна підготовленість тренера впливає на демонстрацію ним фізичних вправ, що позначається на його авторитеті. Відомо, що авторитет тренера базується на усвідомленні вихованцями його безперечної переваги в професійній підготовленості у своєму виді спорту (важливим при цьому є високий рівень рухової підготовки тренера); всебічній обізнаності; людяності та відсутності байдужості до долі своїх вихованців;

особливі умови спілкування на тренуваннях, поза заняттями, під час змагань та в період навчально-тренувальних зборів. Від поведінки тренера, його педагогічного такту, психологічної і методичної готовності до виховання важких підлітків, зацікавленості в долі вихованців у значній мірі залежить поведінка важких підлітків та їх спортивні досягнення. При цьому позитивний результат може бути досягнутий лише при умові: вихованець повинен повністю довіряти тренеру, проявляти бажання виконувати його вимоги і вірити в добрі наміри тренера стосовно свого майбутнього;

підвищена стресогенність діяльності тренера приводить до значних нервових перенавантажень, а це в свою чергу, може негативно впливати не тільки на успішну діяльність тренера, але і на його взаємодію з вихованцями.

Узагальнення вищевикладеного дає нам змогу дійти висновку, що успіх фізкультурної діяльності вимірюється не тільки спортивними результатами, але й рівнем сформованості підлітка як особистості, що певним чином впливає на його фізичний розвиток та поведінку. Тільки за умови повного розуміння і співпраці між тренером і спортсменом можливе досягнення високого рівня спортивних результатів, фізичної підготовленості та вихованості, зокрема важких підлітків. Цьому сприяє й педагогічна майстерність тренера, його психологічна та методична готовність до виховання у важких підлітків морально-вольових якостей, що позначається його особистісними якостями, стилем спілкування, які надають своєрідність взаємодії з важкими підлітками, впливають на швидкість і якість засвоєння ними різноманітних умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, моральних норм поведінки.

Список використаних джерел

1. Воронова В. І. Психологія спорту : навч. посіб. / В. І. Воронова. – К. : Олімпійська література, 2007. – 298 с.
2. Корх А. Я. Тренер: деятельность и личность : учеб. пособ. / А. Я. Корх. – М. : Терра-Спорт, 2000. – 120 с.
3. Максаков А. Ю. Стили педагогического общения тренеров детских команд и их оптимизация : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук / А. Ю. Максаков. – Л., 1990. – 15 с.
4. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. Т. 1 / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. шк., 1983. – 488 с.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2016 р.

ТАРАНЕНКО И.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко, Украина

РОЛЬ ТРЕНЕРА В ВОСПИТАНИИ МОРАЛЬНО-ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ ТРУДНЫХ ПОДРОСТКОВ

В статье рассматривается проблема обеспечения психологической и методической готовности тренеров к воспитанию у трудных подростков морально-волевых качеств в физкультурной деятельности. Для более глубокого понимания роли тренера в воспитательном процессе трудных подростков выделены и охарактеризована суть функций тренера, определены специфические особенности тренерской деятельности.

***Ключевые слова:** трудные подростки, воспитание морально-волевых качеств, функции тренера, физкультурная деятельность.*

TARANENKO I.

Poltava national pedagogical University named after V. G. Korolenko, Ukraine

ROLE OF TRAINERS IN EDUCATION MORAL AND VOLITIONAL QUALITIES TROUBLED TEENS

In terms of today has become threatening condition increasing problem of so-called "troubled teens". One way to nurture troubled teens is their involvement in regular physical training, since these classes specificity makes it possible to develop moral and volitional qualities in the broadest range, which is important for self-realization and self teenage personality.

Specificity of physical activity puts high demands on both the professional and the individual coach. Therefore, we consider the problem of psychological and methodical preparedness of trainers to educate teens in difficult moral and volitional qualities in physical activity. For a deeper understanding of the role of the coach in the educational process troubled teens singled Author determined the content and functions of coach and identified specific characteristics coaching activities. Only by fully understanding and cooperation between coach and athlete is possible to achieve a high level of athletic performance, physical fitness and good breeding, including troubled teens.

***Keywords:** troubled teens, education ox moral qualities, features a coach, athletic*